रुचिरा

कक्षा – 6, विषय – संस्कृत

पञ्चमः पाठः

वृक्षाः

श्रीमती प्रतिभा रोकड़े

परमाणु ऊर्जा केंद्रीय विद्यालय-3, तारापुर
प्रशिक्षित स्नातक शिक्षिका (हिन्दी / संस्कृत)

वृक्षाः

वने वने निवसन्तो वृक्षाः।
वनं वनं रचयन्ति वृक्षाः ।।1।।

हिंदी अनुवाद

वृक्ष प्रत्येक वन में निवास करते हैं (रहते हैं)। (इस प्रकार) वृक्ष कई जंगल बनाते हैं।

शाखादोलासीना विहगाः।
तैः किमपि कूजन्ति वृक्षाः ।।2।।

हिंदी अनुवाद

पक्षी शाखा रूपी झूले पर बैठे है।
मानो वृक्ष उनके माध्यम से कुछ कह रहे हैं।

पिबन्ति पवनं जलं सन्ततम्।
साधुजना इव सर्वे वृक्षाः ।।3।।

हिंदी अनुवाद

वृक्ष हमेशा वायु और जल पीते हैं।
सभी वृक्ष सज्जनों की भाँति होते हैं। (अर्थात वे सज्जनों की भाँति हमेशा दूसरों का उपकार करते हैं)

स्पृशन्ति पादैः पातालं च।
नभः शिरस्सु वहन्ति वृक्षाः ॥4॥

हिंदी अनुवाद

वृक्ष पैरों (जड़ों) से पाताल को छूते हैं और सिर पर आकाश को ढोते हैं। (अर्थात वे महान हैं और अत्यधिक कार्यभार संभालते हैं।

पयोदर्पणे स्वप्रतिबिम्बम्
कौतुकेन पश्यन्ति वृक्षाः ॥5॥

हिंदी अनुवाद

वृक्ष जल रूपी आईने में अपना प्रतिबिंब आश्चर्य से देखते हैं।

प्रसार्य स्वच्छायासंस्तरणम्।
कुर्वन्ति सत्कारं वृक्षाः। ॥6॥

हिंदी अनुवाद

वृक्ष छाया रूपी अपने बिछौने को फैलाकर अर्थात बिछाकर (सबका) आदर-सत्कार करते हैं।

शब्दार्थाः

वने वने	–	प्रत्येक वन में	in each forest
निवसन्तः	–	रहते हुए/रहने वाले	living
रचयन्ति	–	रचते हैं, बनाते हैं	make
शाखा	–	डालियाँ, टहनियाँ	branches
दोला	–	झूला	swing
आसीनाः	–	बैठे हुए	sitting
विहगाः	–	पक्षीगण	birds
किमपि	–	कुछ भी	anything/something
कूजन्ति	–	कूकते हैं/कूकती हैं	chirp
सन्ततम्	–	निरन्तर/लगातार	always
साधुजनाः	–	तपस्वी लोग/सज्जन	sages
इव	–	की तरह	like
पिबन्ति	–	पीते हैं	drink
स्पृशन्ति	–	स्पर्श करते हैं	touch
नभः	–	आकाश को	the sky
शिरस्सु	–	सिर पर	on head
वहन्ति	–	ढोते हैं	carry
पयोदर्पणे	–	जलरूपी दर्पण/आईने में	in mirror-like water
स्वप्रतिबिम्बम्	–	अपने प्रतिबिम्ब को	one's own image
पश्यन्ति	–	देखते हैं	see, look at

© NCERT not to be republished

कौतुकेन	–	आश्चर्य से	with wonder
प्रसार्य	–	फैलाकर	expanding
स्वच्छायासंस्तरणम् (स्व+छाया+संस्तरणम्)	–	अपनी छाया रूपी बिस्तरे को	own shadow's-bed
सत्कारम्	–	आदर	respect

अभ्यासः

1. वचनानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत–

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा–	वनम्	वने	वनानि
	जलम्	जले	जलानि
	बिम्बम्	बिम्बे	बिम्बानि
यथा–	वृक्षम्	वृक्षौ	वृक्षान्
	पवनम्	पवनौ	पवनान्
	जनम्	जनौ	जनान्

© NCERT not to be republished

2. **कोष्ठकेषु प्रदत्तशब्देषु उपयुक्तविभक्तिं योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-**

यथा- अहं रोटिकां खादामि। (रोटिका)

(क) त्वं ...... जलम् ...... पिबसि। (जल)

(ख) छात्रः ...... दूरदर्शनम् ...... पश्यति। (दूरदर्शन)

(ग) वृक्षाः ...... पवनम् ...... पिबन्ति। (पवन)

(घ) ताः ...... कथाम् ...... लिखन्ति। (कथा)

(ङ) आवाम् ...... जंतुशालाम् ...... गच्छावः। (जन्तुशाला)

3. अधोलिखितेषु वाक्येषु कर्तृपदानि चिनुत-

(क) वृक्षाः नभः शिरस्सु वहन्ति।

(ख) विहगाः वृक्षेषु कूजन्ति।

(ग) पयोदर्पणे वृक्षाः स्वप्रतिबिम्बं पश्यन्ति।

(घ) कृषकः अन्नानि उत्पादयति।

(ङ) सरोवरे मत्स्याः सन्ति।

कर्तृपदम्
क) वृक्षाः
ख) विहगाः
ग) वृक्षाः
घ) कृषकः
ङ) मत्स्याः

4. प्रश्नानामुत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) वृक्षाः कैः पातालं स्पृशन्ति?

(ख) वृक्षाः किं रचयन्ति?

(ग) विहगाः कुत्र आसीनाः।

(घ) कौतुकेन वृक्षाः किं पश्यन्ति?

उत्तरम्
क) वृक्षाः पादैः पातालम् स्पृशन्ति।
ख) वृक्षाः वनम् रचयन्ति।
ग) विहगाः शाखादोलासीनाः।
घ) कौतुकेन वृक्षाः स्वप्रतिबिम्बम् पश्यंति।

5. समुचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयत–

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गजः	गजौ	गजाः
	अश्वः	अश्वौ	अश्वाः
द्वितीया	सूर्यम्	सूर्यौ	सूर्यान्
	चन्द्रम्	चन्द्रौ	चन्द्रान्
तृतीया	विडालेन	विडालाभ्याम्	विडालैः
	मण्डूकेन	मण्डूकाभ्याम्	मण्डूकैः
चतुर्थी	सर्पाय	सर्पाभ्याम्	सर्पेभ्यः
	वानराय	वानराभ्याम्	वानरेभ्यः
पञ्चमी	मोदकात्	मोदकाभ्याम्	मोदकेभ्यः
	वृक्षात्	वृक्षाभ्याम्	वृक्षेभ्यः
षष्ठी	जनस्य	जनयोः	जनानाम्
	शुकस्य	शुकयोः	शुकानाम्
सप्तमी	शिक्षके	शिक्षकयोः	शिक्षकेषु
	मयूरे	मयूरयोः	मयूरेषु
सम्बोधनम्	हे बालक!	हे बालकौ!	हे बालकाः!
	नर्तक!	हे नर्तकौ!	हे नर्तकाः

6. भिन्नप्रकृतिकं पदं चिनुत-

(क) गङ्गा, लता, यमुना, नर्मदा।

(ख) उद्यानम्, कुसुमम्, फलम्, चित्रम्।

(ग) लेखनी, तूलिका, चटका, पाठशाला।

(घ) आम्रम्, कदलीफलम्, मोदकम्, नारङ्गम्।

भिन्नप्रकृतिकं पदम्
लता
चित्रम्
चटका
मोदकम्

धन्यवाद